

Літургійний огляд Св. Тайни Подружжя в Українській Церкві

Створенню сім'ї в українському народі завжди надавалося великого значення. Відповідно до цього формувалась і весільна обрядовість – своєрідна урочиста драма, що супроводжувалась різними традиційними підходами. У структурі весільної обрядовості знайшли відображення народна мораль, звичаєве право, етичні норми та світоглядні уявлення, що формувалися протягом століть.

Християнське подружжя в перші століття

В ранній Церкві особливого чину подружжя не існувало. Молода пара отримувала благословення єпископа, саме ж таїнство здійснювалося участю її в Євхаристії і причастям Св. Крові і Тіла Христових. Першу згадку про це ми зустрічаємо у **св. Ігнатія Богоносця**, який пише:

«Тим, які женяться і виходят заміж, потрібно встановити союз з відома єпископа, щоб подружжя було в Господі»[1].

Ми не можемо з точністю твердити про те, чим було це «знання» єпископа: була це його згода на дане подружжя між членами спільноти чи пряме літургійне благословення молодої пари. Однак, єпископ в богослов'ї св. Ігнатія розглядається як голова церковної громади, без якого неможна «ні хрестити, ні здійснювати трапезу любові»[2], тому все в спільноті повинно відбуватися з його відома і, в ідеалі, при його присутності і участі.

Святитель використовує тут для окреслення тайни подружжя ту ж термінологію, яку він часто вживає і для визначення Євхаристії - «**єдність**». Тому можна зробити висновок, що тісний стосунок тих, які вступають в подружжя, видимо реалізувався в Євхаристії як в «*Тайні єдності*», яка, в свою чергу, була ознакою єдності єпископа і спільноти.

Це підтверджується і текстами **Тертуліана**[3]. В його творах дуже часто згадуються церемонії, що були пов'язані з встановленням подружжя в нехристиянському світі. Це заручини і весілля з відповідними церемоніями: передачею обручки нареченим наречених, поєднання рук, покриття нареченої шлюбним покривом, весільною процесією, вінці, весільний договір тощо.

Що ж торкається укладання подружжя, то **Тертуліан** чітко свідчить про нього в своїй праці «*До жінки*», де говорить про подружжя між християнами, яке «*встановлює Церква, і підтверджує приношення (Євхаристія), і закріплює благословенням, ангели сповіщають і Отець одобрює*»[4].

Тут ми знаходимо важливий зв'язок з Євхаристією і наявність шлюбного благословення єпископа або пресвітера.

Основні елементи чину

Для християнського Сходу вінець став основним символом, що дав назву цілому чину «**вінчання**» (*stefanwma*)[5]. Вінець є дохристиянським весільним символом, і до його християнізації приклалися насамперед твори **св. Івана Золотоустого**, що підкреслюють ідею вінка як символу перемоги над плоттю в новозавітній перспективі:

«Їм (молодим) кладуть на голову вінці, бо вони непереможені, і прямують до подружнього ложа, не будучи подолані похиттю. Якщо хтось, будучи рабом пристрасті, передається блудницям, то як він може отримати вінець на голову, будучи переможеним?»[6].

Рим використовував в якості символу свого чину інший елемент – весільне покривало (**velamen**), яке носила наречена в час римського весілля. Те, що вінок не мав на Заході великого значення, можна пояснити впливом Тертуліана, ригоризм якого надовго поставив під сумнів принципову можливість такої символіки[7]. Поступово на Заході весь чин отримав назву **velatio**[8]. Цей обряд, який, як і вінчання, походить з дохристиянських часів, згадується численними християнськими авторами як головна частина церковного обряду з кін. IV ст.: папою **Сіріцієм** (384 – 399 рр.)[9], св. **Амвросієм Медіолянським** (пом. 397 р.)[10], **Павлом Ноланським** (пом. 431 р.)[11] і інші. Цей символ проіснував на Заході до пізнього Середньовіччя.

Ще один дохристиянський символ був перейнятий як на Сході, так і на Заході. **Обручка**, що з початком виконувала роль подарунка в час заручин, вже практично цілком загубила до VI ст. свій «економічний аспект», і тепер мала лише символічне значення. Саме в такому розумінні його перейняли християни як дар, через який висловлювалася ідея вірності нареченої і нареченого, як «*обручки вірності*» *anulus fidei*[12].

Схід зберіг перстень там, де вона знаходилась початково, тобто в чині сватання або заручин, і зробив її центральним символом цього богослужіння. На Заході обручка з плином часу стала елементом самого ж весілля. При цьому Захід надовго зберіг стародавню римську практику, згідно якої на заручинах було тільки

одне кільце, яке наречений передавав нареченій, на Сході ж ідея єдності подружжя і їх рівності перед Богом висловлювалася символічним використанням двох обручків[13].

Дуже швидко в обряді вінчання розпочали використовувати **Пс. 127** «*Блаженні всі, що бояться Господа*», як це ми бачимо з письмового весільного поздоровлення св. **Григорія Богослова**[14]. Використання церковних піснопієв мало за мету витіснити поганські весільні гімни із народного пізнання, так, як їх зміст протистояв християнському віровченню.

Сьогоднішній чин заручин і вінчання є результатом довгого і важкого розвитку в рамках візантійської літургічної традиції[15]. До початку книгодрукування, коли відбулася кінцева уніфікація візантійського богослужіння, ми практично не знаходимо двох манускриптів, що мають повністю ідентичний літургійний чин Тайни Подружжя. Ми зупинимося лише на найбільш важливих і цікавих моментах заручин і вінчання, розбираючи їх історико – літургійний аспект.

Стародавній доступний нам *евхологій*[16], **Barberini 336**[17], подає просту і зрозумілу двохступеневу структуру літургійного обряду шлюбу: **заручини і вінчання**.

Кожний з них є самостійним чином з власними приписами, початковим възгласом і відпустом. Візантія перебрала дохристиянську схему «**заручини – весілля**», беручи її за основу створення власного богослужіння. Звичайно, що Церква при цьому цілком християнізувала зміст обидвох частин встановлення шлюбу. На протязі століть виникла тенденція здійснювати обидва чини за можливістю ближче один до одного, або як єдине ціле, як це відбувається в більшості випадків сьогодні. Так, вже кодекс **Coislin 213** (1027 р.) свідчить про те, що в Константинополі при дворі імператора в той час була можливість здійснювати заручини і вінчання разом[18]. Хоч в даному випадку дві служби з'єднувалися в одну і часовий поділ зникав, Церква поділила їх у просторі, і той же самий кодекс вперше твердить, що при одночасному здійсненні заручення відбувалося в притворі, а вінчання – в самому храмі (у випадку розділеного обряду заручини також повинні відбуватися в центрі храму).

Заручини

Найстаровинніший кодекс **Barberini 336** подає нам лише дві молитви для заручин, що знаходяться і в сьогоднішньому чині: «*Боже вічний ...*» і «*Господи Боже наш...*»[19]. Тут не знаходимо жодної рубрики і навіть немає згадки про обручки, тому ми не можемо з точністю сказати, читалися ці молитви чи вони були частиною домашніх заручин, на які запрошувався священик.

Обручка стала символічним центром чину заручин. Цей дохристиянський елемент був перебудований на християнський лад, що ясно бачимо із слів молитов, особливо з останньої молитви заручин «*Господи Боже наш, Ти був супутником слуги патріарха Авраама...*».

У відношенні матеріалу обручків ми знаходимо в евхологіях два основні варіанти: **золото і залізо**[20] або **золото і срібло**,[21] і ця остання практика поступово стає найбільш поширеною. Дві однакові за формою обручки повинні були підкреслити єдність подругів в шлюбі, а різний матеріал виражав різні ролі в нім чоловіка і жінки.

Більшість стародавніх евхологіонів не згадують жодних слів, які проголошував би священник при накладанні чи обміні обручок. Деякі кодекси просто пропонують декілька стихів з Св. Письма.

Сучасна форма, в якій присутні імена нареченого і нареченої, зустрічається лише в **Синай 996**[22].

З обміном перстенів було тісно пов'язане і поєднання рук молодих, яке звершував священник. Цей елемент зустрічається в багатьох кодексах і є символом нерозривного зв'язку нареченого і нареченої.

Вінчання

Пс. 127, що використовувався при заключенні шлюбу на Сході вже з IV ст., зустрічається в більшій частині евхологіїв і під час його співу священник вводить молодих в храм.

Деякі евхології твердять про те, що молоді самі приносять вінці і спільну чашу перед початком вінчання священнику, який ставить їх на престіл[23]. Подана рубрика зрозуміла з причини того, що вінці після вінчання залишалися в будинку молодят (в той час вони були не з металу, як сьогодні, а звичайними вінками з квітів), а спільна чаша із скла розбивалася після випиття, про що мова піде нижче.

Одним з найбільш пізніх елементів є питання про намірення укласти шлюб перед початком вінчання. Лише через **Требник Петра Могили 1646** року (далі Могила 1646)[24] запитання про бажання встановити шлюб з'являються в XVII ст. і в наших богослужбових книгах. Деякі православні Церкви (напр., Болгарська, Румунська) до цього часу здійснюють вінчання без них.

Початок вінчання в різних кодексах різний: в більшій частині стародавніх списків чин розпочинався словами «*Благословен Бог наш...*», після якого розпочиналося «начало обичне» і лише поступово на його місце стає сьогоденній возглас «*Благословенне Царство...*»[25].

Вінчання згідно більшій частині евхологіїв повинно було здійснюватися після літургії, будучи самостійним богослуженням, і лише декілька кодексів вносять його в літургію.

Велика ектенія знаходиться вже в **Barberini 336**, однак текст і число прохань за наречених сильно змінюються в різних евхологіонах.

Найдавніша і центральна з трьох сьогоденніх молитов, що передує хвилині вінчання, є молитва «*Боже святий...*», створення якої деякі науковці відносять до IV ст.

В загальному кількість молитов і їх тексти різняться між собою в усіх списках. Практично неможливо знайти два евхологіона з однаковим набором текстів, однак молитва «*Боже святий...*» присутня у всіх візантійських текстах незалежно від часу і місця виникнення.

У відношенні самого моменту вінчання найпростішу рубрику ми зустрічаємо в **Barberini 336**, де говориться, що священник «*вінчає обидвох і з'єднує їм руки*», не промовляючи при цьому нічого.

Слова «Вінчається раб Божий ім'ярек... в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь» вперше ми зустрічаємо в **Патмос 103**. Цей імперсональний вираз побудований, мабуть, за аналогією із словами Тайни Хрещення «Хрещується раб Божий...» і підкреслює активну Божу дію при поєднанні подружжя.

Євхаристія і спільна чаша

Важливу роль в християнізації поганської весільної церемонії мав зв'язок вінчання з Євхаристією. Свідчення про Євхаристію в поєднанні із шлюбом ми зустрічаємо практично одночасно на Заході і на Сході. Вже **Barberini 336** подає невеличку рубрику: «після «Амінь» підносить (священик) їм животворне причастя, і відпускає (їх)»[26].

Чин вінчання завершується причастям молодих, що, очевидно, разом з покладанням вінців було другою важливою літургічною дією чину. Одним із перших текстів, в якому наречені не причащаються, належить до XV ст[27]. Св. **Симеон Солунський** (пом. 1420 р.) підкреслює важливість причастя під час вінчання, тому що він розглядає Євхаристію в якості висхідного пункту і початку шлюбної єдності[28]. Однак одночасно він закликає до збереження цієї практики і захищає її, що свідчить про поступове її зникнення.

Невластивий, в сьогоденній час відсутній звичай – це розбиття спільної чаші після її випиття. Можливо, це є тяглість з юдейської традиції, так як вона неодноразово згадується в талмудських джерелах.

Обхід кругом тетраподу

Обхід нареченими і священиком тетраподу з покладеним на ньому Євангелієм при співі: «Ісайє, ликуй...», «Святі мученики...» і «Слава Тобі, Христе Боже...» також є характерною особливістю візантійського чину вінчання. Вперше ми зустрічаємо згадку піснопівів в кінці вінчання в **Патмос 104**[29], де після причастя рубрика наголошує: «всі співають: «Тобою радується...» і «Святі мученики...». Текст нічого не розповідає про будь – яку дію, що відбувалася в цей час, можливо, два тексти співалися в кінці чину. Однак чин цим не закінчувався, і як бачимо з евхологія **Патмос 960**[30], ці співи супроводжували святковий весільний похід, який направлявся з храму в дім молодих, де відбувалася святкова трапеза. Метою такого звичаю була, мабуть, християнізація весільної процесії. З іншої сторони, священик повинен був прочитати ще деякі молитви в домі молодих, тому подані тропарі служили свого роду поєднуючим елементом: похід розпочинався в церкві і закінчувався в домі весільної пари кінцевими молитвами. Тому джерела обходу тетраподу подружжям знаходяться саме в процесії за стінами святині.[31]

Краще зрозуміти історичну трансформацію даного звичаю допоможе нам порівняння з чином хрещення, де новоохрещений обходить купель при співанні «Всі ви, що в Христа хрестилися...». Цей елемент, як показали дослідження візантійських евхологіїв, виник із святкової процесії «новопросвічених», яка направлялася з баптистерія св. Софії в храм, де вони вперше приймали участь в Євхаристії. Таким чином «Всі ви, що в Христа хрестилися...» було поєднуючим елементом між Хрещенням і Літургією. Коли константинопільські евхології розповсюдились і в парохіальних храмах, де хрещення часто здійснювалося не в хрещальниці (у випадку її відсутності), а в самій церкві, святковий похід був перенесений в простий обхід купелі.[32] По аналогії можна уявити, що те ж саме відбулося і в чині вінчання, тільки процесія в даному випадку направлялась з

храму в дім молодих. В результаті перенесення всієї урочистості в храм цілий похід став ледь можливий, і вона була скорочена до простого обходу тетраподу чи аналоя.

Самим пізнім з сьогоднішніх тропарів є «*Ісайє, луй...*», який зустрічається лише з XV ст.[33]

Зняття вінців

Широко розповсюджена думка про носіння вінців молодими на протязі вісьмох днів після весілля, що основана на неправильному розумінні молитви під час зняття вінців, яка в сьогоднішній час читається в храмі перед відпустом. Тільки коли весь чин став здійснюватися в церкві і його «домашня» частина відійшла, виникла практика знімати вінці в кінці вінчання в храмі[34]. Те ж саме можна сказати і про призначене на цій основі багатьма авторами обов'язкове подружнє інтимне утримання на протязі вісьмох днів після вінчання. З точки зору аскетички це може розглядатися як корисна вправа на початку подружнього життя, але із еволюціонізму ми бачимо, що у Візантії Церква в сам день вінчання благословляла подружнє ложе молодих, розглядаючи його як «нескверне ложе» і освячуючи тим самим всі сторони подружнього життя[35].

ТАЙНА ПОДРУЖЖЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ОБРЯДУ

Порівняння чину заручин і вінчання в українських требниках XVII і XX століть показує великі відмінності між ними. Це цікавий феномен, оскільки ці чини в грецьких еволюціонізах у тих самих століттях дуже подібні між собою, а також і російські. Чини вінчання і заручин в українських требниках є різними. Саме два требники, видані в 1920 - их роках, виявляють дві тенденції.

Основні зміни в чинах заручин і вінчання Української Католицької Церкви почали з'являтися після **Замойського синоду 1720 року**.

Великої уваги заслуговує **требник митрополита Андрея Шептицького 1925 року**, де у чині Тайни Подружжя, виявляє новішу традицію, яка увійшла в практику Галицької митрополії, але одночасно пропонує повернути деякі елементи давньої традиції, які вийшли з ужитку. **Требник Львів 1925** подає два варіанти чину заручин – один довший, другий коротший. Довший варіант поданий окремо від чину вінчання і складається з повного чину заручин, як подано в найраніших друкованих руських требниках, включно з **Могила 1646**.

Коротший варіант – той, який подають післязамойські требники, де обряд заручин і накладання перстенів вплетено в чин вінчання (**Львів 1873; Перемишль 1844, 1876, 1898; Львів 1905; Жовква 1926 та Рим 1946**).

Отже, **Львів 1925** – це єдиний требник (від оновлення Галицької митрополії 1807р.), який намагається повернути в практику окремий від вінчання чин заручин. Саме він наголошує на первісному значенні заручин як обіцянки зберегти вірність аж до дня шлюбу (символом чого є накладання перстенів), одночасно надаючи службі Тайни Подружжя своєї будови.

Саме в требниках **Львів 1720, 1873, 1905; Супрасль 1736, Почаїв 1741 і 1771; Перемишль 1844, 1876, 1898** та **Жовква 1926** чин святої Тайни Подружжя зазнав різних змін під впливом західної ментальності і римських звичаїв. Однією з головних змін – зміна, що стосується назви служби. Якщо

давніші требники називали її за двома складовими частинами – чином заручин та чином вінчання, то післязасомойські требники подають її як «чин святої тайни подружжя». Отже, відбулася зміна структури богослуження.

Інше нововведення становить окроплення перстенів свяченою водою (уперше в *Супрасль 1736*).

До змін, які внесли післязасомойські требники, належать також деякі пропущення, як наприклад, обряду «спільної чаши» (хоч уже Могила його не подає), обходу навколо тетраподу та прохальної ектенії з молитвою «Отче наш», але *Львів 1925* повертає ці елементи на свої місця. Це свідчить не лише про бажання зберегти давніші втрачені літургійні звичаї, але і про пошанування тих, які думають по – іншому і не бажають вводити цю практику.

Львів 1925 дбає про деталі, щоб богослуження служити з належною гідністю і розумінням. Тому в чині заручин згадує про запалені свічки, які священник дає тим, що хочуть заручитися, повертає застосування кадильниці; каже покласти перстені на престіл, щоб відтак з престолу їх узяти і накласти на заручених. Чин заручин включає також молитву «Господи Боже наш, отроку патріарха Авраама шествовавый ...», яка описує використання перстня в біблійних осіб і тим виявляє його значення. Скорочений варіант заручин, вплетений у чин вінчання, пропускає цю молитву, збіднюючи його.

Требник *Львів 1925* включає нововведення требника *Могила 1646*, що закріпилися в усіх требниках, уживаних у Галицькій митрополії, а саме: питання про згоду (як на зарученах, так і на вінчанні) та подружній обіт. З іншого боку *Львів 1925* додає, так як і інші післязасомойські требники, благословення після подружнього обіту з формулою: «и убо аз недостойный раб Божий ...», чого немає в *Могила 1646*.

Отже, як свідчить проведений аналіз, що у минулому столітті требник *Львів 1925* мав за мету делікатно повернути забуті обряди й молитви, не накидаючи їх примусово нікому. Як на мене, це второпний засіб літургійної віднови.

Розглянувши заручини і вінчання у візантійських евхологіонах, ми можемо зробити висновок, що практично немає двох ідентичних один одному чинів. В багатьох евхологіях існують суттєві відмінності, вони вміщують молитви (часто гарні і глибокі за змістом), які не стали складовими частинами сьогоденного чину. Лише розвиток книгодрукування призвів в XVI ст. до уніфікації і дав нам текст, що знаходиться в сьогоденному требнику, і служачому кожний раз, коли двоє кохаючих один одного християн розпочинають спільне життя в якості «малої Церкви».

[1] Св. Ігнатій Богоносець, Послання до Полікарпа 5, 2.

[2] Св. Ігнатій Богоносець, Послання до смирян 8, 2.

[3] Проживав в Північній Африці бл. 220 р. по Р. Х.

[4] «...ecclesia conciliat et confirmat oblatio et obsignat benedictio, angeli venuntiant, pater rato habet» (Тертуліан, До жінки II, 8).

[5] В грецькій мові слово *to stefanwma* означає вінець, вінок.

[6] Св. Іван Золотоустий, Пояснення на 1 Тим. 9, 2 (PG 62, 546).

- [7] Для нього носіння вінків, в т. ч. і весільних, було ознакою ідолослужіння.
- [8] Тому ми не можемо використовувати слово «вінчання» для означення богослуження встановлення подружжя на Заході.
- [9] Сіріціус, Посл. до Гімерія 4 (PL 13, 1136); Посл. до Медіолянської Церкви 4 (PL 13, 1168).
- [10] Св. Амврозій Медіолянський, Посл. 19 до Вігілія (PL 16, 984).
- [11] Павло Ноланський, Carmen XXV, 227 (PL 16, 984).
- [12] Il matrimonio celebrato secondo il rito bizantino – greco. Roma, Italia: Pontificio Collegio Greco, 1957, ст. 159.
- [13] De Meester P., Studi sui Sacramenti amministrati secondo il rito bizantino, Roma 1947, ст. 276.
- [14] Св. Григорій Богослов, Послання 231 (PG 37, 374).
- [15] Taft R., The Byzantine Rite. Short History. Collegeville, 1992. ст. 38.
- [16] Евхологій – богослужбова книга у Візантії, що включає в себе чини Таїнств і священодіянь, аналог нашого Служебника і Требника.
- [17] Кін. VIII – поч. IX ст.
- [18] Арранц М., *Исторические заметки о чинопоследованиях Таинств по рукописям Греческого Евхология*, IV 1979, ст. 125-150.
- [19] Parenti S. – S. Velcovska E., L'Euclologio Barberini greco 336. Roma 2000, ст. 185.
- [20] De Meester P., Studi sui Sacramenti amministrati secondo il rito bizantino, Roma 1947, ст. 276.
- [21] Raes A., Le mariage dans les Eglises Chrétiennes du ler d'Orient. Chevetogne 1959, ст. 53.
- [22] XVI ст.
- [23] Синай 966, XIII ст.
- [24] Петро Могила, митрополит Київський і Галицький, жив в 1596 – 1647 роках. Серед ділянок, над якими він зосередив свою увагу були: видання книг, реформа літургічного життя та змагання до надання пристойності та величі відправ Богослужень.
- [25] Pentkovskij A., Le cérémonial du mariage dans l'Euclologe byzantin du XI – XII siècles, Roma 1994, ст. 259-287.
- [26] Parenti S. – S. Velcovska E., L'Euclologio Barberini greco 336. Roma 2000, ст. 187.
- [27] Синай 968, 1426 р.
- [28] PG 99, 1096.
- [29] XII ст.
- [30] XV ст.

[31] F. van de Paverd., Forme celebrative del matrimonio nelle Chiese Orientali. La celebrazione del matrimonio cristiano, Bologna 1977, ст. 167-169.

[32] AA. VV. Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia. IV, Sacramenti e Sacramentali direzioni d'Anscar J. Chupungco, OSB. Piemme 1988, ст. 74.

[33] Ватопедіу 322, 1468 р.

[34] Andrieu M., Les «Ordines Romani» du haut moyen âge, I – IV, Louvain 1931 – 1961, ст. 77.

[35] Лавра 189, XIII ст.

Підготував **о. д-р Мирослав Думич**